

CONFLICTES SOBRE HIGIENE PUBLICA A BARCELONA A LES DARRERIES DEL SEGLE XVIII

Josep M. CALBET i CAMARASA
Manuel M. ESCUDE i AIXELA

A les darreries del segle XVIII sorgeix a Barcelona una petita indústria recolzada en l'activitat de diversos tallers situats en la ciutat intramurs. Barcelona, que era molt deficient en espai, sostenia una línia ascendent demogràfica que agreujava el problema. El contacte directe dels barcelonins amb aquells tallers peoners de la indústria catalana van crear una sèrie de conflictes sanitaris que ben sovint van projectar-se en un primer pla en la vida quotidiana. En aquests conflictes gairebé sempre fou sol·licitada l'opinió dels sanitaris adscrits a la Junta de Sanitat de l'Ajuntament, que molt probablement estarien sotmesos a pressions interessades. Per un costat la consciència de la necessitat de comptar amb una bona indústria que generava riquesa i ocupació i per l'altra l'evidència dels perjudicis que podia ocasionar per la salut dels obrers i dels veïns aquesta mateixa indústria, va portar als membres de la Junta de Sanitat a fer equilibris que no sempre van ser prou compresos.

Diguem d'entrada que els sanitaris que assessoraven a la Junta de Sanitat a les darreries del segle XVIII eren, a Barcelona, els metges Rafael Steva, Pau Balmas i Lluís Prats, i els cirurgians Carles Grassot, Francesc Puig i Josep Torner.

I sense fer més preàmbuls fem un repàs d'alguns d'aquests casos conflictius, que han estat extrets a la Biblioteca de l'Ardiaca (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona) (lligall Sanitat IX-5: i lligall Sanitat VIII-3):

1.- L'any 1774 Manuela Odena va denunciar que Jeroni Vis, courer i Domènec Robert tenien una fàbrica o taller per a fer fil d'aram al carrer Tallers, tocant la seva. Es tractava d'una fundició on feien peces de bronze i coure. Va dir que aquest taller li ocasionava molèsties per a la seva salut. Recolzant aquesta opinió el seu metge de capçalera Antoni Martínez va afirmar que M. Odena havia de tenir les finestres tancades mentre treballaven al taller, i que representava un perill de foc, pols i vapors desagradables.

Els sanitaris comissionats Rafael Steva i Pau Balmas van constatar que la indústria generava molta calor i que desprenia per l'aire partícules metàl·liques. Van determinar que calia fer una paret mitjanera i construir una xemeneia.

El paleta de la Junta Pau Mas va afirmar que aquesta solució era tècnicament possible i així es va fer.

2.- Hi havia una fundició de metall de coure de Tomàs Fages al carrer Bou de Sant Pere. Els veïns van testimoniar que els molestava i demanaven de fer-la tancar.

En aquest cas també la comissió sanitària va determinar que calia la construcció d'una xemeneia pel fum i les partícules metàl·liques. Era el 6 de març de 1779.

Però Fages va dir que la seva "Fusina" de refinar coure o aram no era perjudicial a la salut pública.

Aleshores hi va intervenir un tercer: el religiós Antoni Lacavalleria, prior d'un convent. Segons que va dir ell el fum i la pols del taller entraven a les cases i causaven *"perniciosos efectes d'asma i irritació nerviosa als qui treballaven en aquestes fundicions"*. Demanava de posar la indústria fora de ciutat. Sembla que es va decidir de fer la xemeneia.

3.- El 19 de setembre de 1779 els veïns del carrer Sant Pau, núm. 5, illa 4, protestaven per la proximitat d'una fàbrica de sabó de Jacint Cucurella. Deien en la seva denúncia que causava un olor pestífer...i greus malalties.

L'informe dels tècnics sanitaris de la Junta també deia: *"que experimenten el més gran perjudici, no tant per la contínua fumera que dimana de dita fàbrica, sinó també per l'olor pestífer...La xemeneia és de poca altura i que segons per on bufa el vent cal tancar les portes i finestres i per la clavaguera s'hi acondueixen aigües corrompudes"*.

La solució la veien en fer més alta la xemeneia i en evacuar els "llexius" a mitjanit. També ens recorden de passada que aquestes fàbriques són motiu de queixes contínues en tots els barris de Barcelona. I que aquestes queixes no són infundades i és per això que consideren que les haurien de treure del centre de la ciutat. Tanmateix recorden que la fàbrica de Jacint Cucurella *"és de les més ventilades i de les que menys incomoditats causa als veïns"*. En aquest cas es va aplicar la solució que ells van apuntar.

4.- Josep Planas i la seva muller van demanar d'habitar la Casa del Llatzaret que estava abandonada i s'anava derruint. Mentre l'ocuparien en tindrien cura de la neteja i conservació i en cas de necessitar-la per a fer una quarentena la

deixarien tant de temps com fos necessari.

Els hi fou concedida.

5.- El 13 de març de 1781 els obrers de la parròquia de Santa Maria del mar Joan de Ponsich, C. Gironella, Francesc Català, Josep Serra i Gaspar Malet van dir que calia netejar la sepultura comuna i que per això havien de cremar les caixes i els taüts. Consideraven però que el fum de les caixes cremades podia ser perillós. Recelaven d'aquells fums que a més a més de ser "repugnants" eren contraris als criteris de la policia higiènica. És per això que demanaven de cremar-les a la nit i al cementiri d'extramurs.

Els hi fou concedida la demanda.

5.- El 8 d'octubre de 1787 Manuela Pérez del carrer Hospital 19, deia que tenia un pou d'aigua bona per a beure. Però feia uns dies que sortia espessa i pudent. Es va netejar el pou i aleshores es comprovà que per la paret de la casa del veí Josep Busca sortia un líquid tèrbol procedent del seu pou mort.

El tècnic en construcció Pau Mas va declarar que els dos pous no estaven prou separats. Mancava segons que va dir una contraparet de pam i mig de gruix "*de bonas pedras y morté*".

Es va decidir reforçar la paret per a resistir la filtració.

6.- Els hortolans van dir que només podien "engreixar" -adobar- les seves terres de desembre a febrer, però ells es comprometien i volien netejar les letrines durant tot l'any. Van dir que ho farien a punta d'alba i que aquesta matèria orgànica la treurien "amb pas franc" quan obrissin les portes de la muralla. I això sense perjudicar als ciutadans, ans el contrari, "*doncs en resultarien beneficiats per la major abundància de verdures*".

S'aprova ampliar el temps de permís per a fer aquesta neteja.

7.- El francès Pere Vaugon (o Buron) era un mestre guanter que tenia una fàbrica al carrer del Vidre per adobar pells de corder, i el 4 de juliol de 1789 li van comunicar que l'havia de tancar perquè perjudicava a la salut.

Davant d'aquest ultimàtum en Pere va dir que mai ningú no s'havia queixat. Que a poca distància de la que tenia ell hi havia una altra fàbrica similar i tampoc ningú no li havia dit res. I com aquestes, moltes altres en carrers diversos. I recorda al mateix temps que durant l'epidèmia de pesta a Marsella els carrers que tenien fàbriques com aquestes foren les menys perjudicades.

Però l'ordre que havia rebut era dràstica. No podia treballar les pells de

correr, però que interinament encara podia fer-ho amb les de cabrit. I abans d'un mes havia d'anar-se'n. Però ell demanava un mínim de sis o vuit mesos.

Els veïns es queixaven de la fortor, però els metges van assegurar que no era perjudicial per a la salut. Es va dictaminar que la fàbrica no estava ben ventilada, que les pells de correr fresques eren les més pudentes i que havien d'assecar-se en un altre lloc. A la llarga la fàbrica s'hagué de traslladar.

8.- El 29 de desembre de 1802 Josep Bahí apotecari col·legiat va dir que havia arribat de París una remesa del "*Rob antisifilitic Lattecteur*". Però ell ja l'havia preparat i demanava permís per a vendre'l. Aquest medicament era venut pel metge francès inmigrat Dr. Carrene, sense examen superior i "*l'exorbitant preu de 24 pessetes l'ampolla*", i Bahí es comprometia de donar-lo a meitat de preu.

Es va fallar que Bahí el podria vendre sempre que ho fes amb una recepta mèdica.

9.- El 15 de novembre de 1786 uns veïns del carrer Tallers es queixaven de que el 31 d'octubre anterior havia mort en una casa d'un altre carrer pròxim Feliu Trinxet, mestre de carros que era malalt "*ètic i tísic*", i que no s'havia fet res per a desinfectar el seu domicili. Fou enviat el porter de la Junta senyor Bruguera per apoderar-se de la clau de la casa del Trinxet i de la seva roba. Es va cridar a declarar el metge Rafael Biosca. Aquest va dir que només havia visitat el malalt els últims tres dies de la seva vida. Que qui l'havia visitat abans era Vicenç Grasset. Però aquest va declarar que no havia observat cap malaltia contagiosa, i que no era "*ni ètic ni tísic*". Per tant es van tornar les claus.

10.- Una denúncia del 22 de novembre de 1786 deia que a començaments de mes el Marquès d'Alòs tenia un cavall malalt. Visitat pel manescal Ignasi Oliver, aquest va dir que tenia el *Borum Reinal* i que per tant era contagiós. Es va decidir que calia matar el cavall, Aleshores el marquès va donar ordres a un sergent i a un cotxer que estaven al seu servei que el matessin. Però en lloc de fer això el van vendre a un carreter per set duros. I tots deien que el manescal ho havia permès. Amb aquestes el carreter es va sentir estafat i ho va denunciar al jutge. Aleshores el porter Bruguera es va responsabilitzar de matar el cavall i de treure la fusta de l'estable. Es va obligar de rentar l'estable amb vinagre, que fos perfumat i que les parets fossin blanquejades després de ser picades i compostes. El manescal diria si s'havien de cremar les brides i altres elements que havia utilitzat el cavall. I que totes les despeses anirien a càrrec del sergent i el cotxer.

11.- El 6 de desembre de 1786 es va dir que a Tèrmens (Noguera) hi havia un gos rabiós. La gossa era d'Antoni Gardenyes que amb la gossa va venir a treballar a Barcelona de manobre amb el mestre de cases Joan Ballescà. Busquen la gossa però Ballescà diu que l'Antoni ja no treballa amb ell. Es donen veus al gremi de mestres de cases. Ningú no en sap res. Però al final un

jove cirurgià també de Tèrmens va localitzar Gardenyes. Mentrestant la gossa havia menjat i begut normalment i estava alegre. Això es va comprovar, però davant "dels recels d'aquests casos" es va donar ordre de tancar la gossa en un lloc per posar-la en observació, o sinó se l'havia de matar. L'amo "amb bastant sentiment" ho va consentir. La va guardar una nit el jove cirurgià i al matí de l'endemà la va anar a buscar el porter Bruguera i la va matar i enterrar amb les "degudes precaucions".

12.- Aquest cas anterior ens porta a recordar que hi havia pànic col·lectiu davant de la ràbia en aquell moment. Es creia que feia vertaders estralls especialment per la intervenció dels gossos. És per això que es va publicar l'edecte del 18 de febrer de 1786 que hi feia referència explícita.

En aquest edicte es descrivien els signes de les dues fases en que dividien l'evolució de la malaltia per a poder identificar més fàcilment el gos rabiós.

Primera fase: Gos d'aspecte trist que s'apartaria de la gent. Seria un gos que no borda però no gruny. Avorriria el menjar i el beure, atacaria els desconeguts però reconeixeria l'amo. Les orelles i la cua estarien abaixades i caminaria com si anés amb somnolència.

Segona fase: El gos rabiós trauria la llengua i li cauria molta bromera, tenint sempre la boca oberta. Caminaria poquet a poquet com a mig adormit, i de sobte es posaria a córrer i no sempre pel camí recte. Si trobava aigua reculava espantat. No coneixeria l'amo. Els ulls llagrimosos estarien carregats de pols. Aquests gossos s'afloqueixen, deliren i s'enfureixen. Aquesta fase consideraven que durava unes trenta hores. La seva mossegada en aquesta fase es creia que era "casí incurable".

Però també els gats eren considerats com a potencialment perillosos. Ens diuen que aquell any van morir dues persones a Barcelona per mossegada de gat rabiós.

Amb mesura preventiva es va ordenar de matar tots els gossos que anessin per camins i carrers de la ciutat sense collar d'identificació.

Els gossos guardians havien d'anar lligats per l'amo i amb morrió. Si no es feia així estava previst d'imposar una multa de sis lliures a la primera vegada, que es duplicava a la segona. En cas de reincidència es passaria a mans del jutge.

13.- Per últim volem fer referència a la polèmica que hi hagué entorn de la higiene dels cementiris. En aquest sentit va tenir impacte la dissertació preparada per una comissió i llegida a la Reial Acadèmia de Medicina el 4 de desembre de 1780 per Francesc Sanpots i Roca: "Disertación sobre los daños que ocasionan los cementerios y sepulturas dentro las poblaciones".

Allí es diu que l'home més polit i net és un manantial de corrupció mentre viu i molt més encara després de mort. S'afirma que si un home es posés dintre d'una campana de vidre sense cap comunicació amb l'exterior se'l veuria morir en breu estona per "sofocació dels vapors semipútrids del seu pulmó i de la periferia del cos". Així ho fan els ocells, els ratolins i els propis infants que dormen junt amb la seva mare. I l'autor de la dissertació exclama: Si això passa en vida que no tenim cap principi de corrupció, que no passarà quan vingui la mort!

Continua dient que en els temps clàssics segons que diu tant la Història Sagrada com la Història General els morts eren enterrats fora de les ciutats. Els jueus ho feien en el camp i en despoblats. I cita els exemples del rei de Lídia i de Pèrsia que ho feien al peu d'una muntanya, ó bé els grecs, els tebans, els macedonis,..i molts altres que mai enterraven els seus morts segons que deia, en l'interior de les ciutats.

Per tot això va fer unes proposicions que anaven dirigides a millorar la higiene pública.

Proposició primera: *"Els vapors que s'aixequen dels cadàvers quan entren en corrupció poden produir la mort repentina en els homes".*

I diu que aquesta proposició es recolzava en fets i no en teories. És per això que fa referència al cas que el Prof. Haquenot, de Montpeller havia explicat. Segons aquest professor el 17 d'agost de 1744 s'havia fet l'enterrament d'un congregant a la sepultura comuna de l'església de Nostra Senyora, de Montpeller. Tant aviat com va baixar el sepulterer va caure i després d'unes convulsions va quedar immòbil. Un altre congregant va tenir el pietós valor de baixar per socórrer l'anterior. Va perdre l'alè. Però havia tingut la previsió de posar-se una corda a la cintura i el van treure immediatament. Li van quedar vertigens i convulsions. Encara un altre congregant Jean Molinier es va exposar al mateix risc i va sentir una viva sofocació. El seu germà Robert va creure que en ser més robust no li passaria res. Va baixar però va morir en arribar al fons. També hi va morir Carles Balsagette, germà del sepulterer, que pensava d'evitar qualsevol risc en posar-se un mocador a la boca mullat amb "aigua de la Reina d'Hongria". Es van treure els tres cadàvers amb uns ganxos, i els seus vestits emanaven una pudor intolerable, mentre que damunt la seva pell hi havia una matèria de color verd-groc.

Haquenot volguè saber la naturalesa d'aquell vapor i va fer uns experiments:

I.- En obrir la sepultura sortia un aire corrumput que impregnava els mocadors i els vestits d'una fetor cadavèrica. Sauvages digué que el primer que va baixar, Mr. Sarrau, al cap de quinze dies tot i haver-se canviat els vestits (amb

aigua *sans-pareille*) encara feia pudor.

II.- La flama d'un paper, d'uns sarments o d'una atxa, posada a la boca de la sepultura s'apagava.

III.- Gossos i gats tirats en aquesta sepultura morien en un o dos minuts amb prèvies convulsions. Haquenot assegurava que aquest vapor no tenia l'elasticitat de l'aire i no transmetia ni la veu ni els sons.

IV.- El vapor mefític guardat en un flascó, al cap d'un mes i mig és igualment nociu. És per això que molts sepulturers deixen obertes les lloses molt temps abans de baixar. Però de vegades aquesta protecció útil i necessària no és suficient. Podia donar-se la casualitat de que una panxa embotida d'algun cadàver corromput no es reventés fins el moment en que el sepulturer estava maniobrant dintre de la sepultura. La seva mort seria inevitable. Molta gent es desmaia a les esglésies i la causa és aquest vapor i no el fet de posar-se de genolls.

Proposició segona: *"Els vapors que s'eleven de les sepultures en els temples o cementiris que son dintre les ciutats perjudiquen als seus habitants i poden produir-los-hi febres pútrides malignes o pestilencials i tornar de pitjor condició les malalties epidèmiques dominants".*

Afirmen que aquests vapors si ja afecten a l'aire lliure del camp és lògic pensar que afectaran molt més en un recinte tancat d'una església o d'una ciutat. És per això que es feliciten per la tasca que fa l'ase de la gatera que cada dia passava pels carrers de Barcelona per a recollir els gossos, gats i rates mortes. Però a la Rambla i a l'Esplanada els manescals sagnaven els animals i aquesta sang corrompuda apestava de mal olor. I recorden el cas referit per Van Switen que va sagnar a una malalta. En sortir la sang feia tan mal olor que es van desmaiar el sagnador i l'assistent.

Els que viuen a prop dels cementiris fan febres pútrides amb més facilitat i van acompanyades d'un major perill. També esmenten el cas del metge que venia de visitar a un malalt de "calentura petequial maligna" que la va comunicar a una parida que va visitar després, amb només els "efluvis" del malalt que se li havien enganxat al vestit. I això, segons que ens diuen, va succeir només prenent el pols de la dona.

Expressen també que a les esglésies que han tingut portes i finestres tancades durant la nit se sent més el mal olor. Els que van a la primera missa són gent robusta i resistent pel dur treball a què estan acostumats. Però els metges aconsellen a les persones dèbils i convalescents els temples on no s'hi enterren cadàvers.

El cas és que a Barcelona es pogué comprovar que hi havia una mortalitat menor de la que correspondria pel seu nombre d'habitants. I això s'ho expliquen pels vents alternants que ventilen bé els seus carrers. Tampoc no creuen que el foc sigui sempre eficaç per a purificar. De vegades ha escampat les impurificacions. Per això en alguns indrets en lloc de cremar la roba dels apestats l'enterraven amb calç. Pere Güell i Pellicer, president de l'Acadèmia havia explicat un cas del que l'any 1747 havia estat testimoni a Tàrraga. Era el d'una malaltia rara i perniciosa que va acabar amb set persones per la imprudència de coure les viandes amb fustes recollides al cementiri. Els aliments regulars d'aquesta família eren bons i no hi hagué cap més cas al poble.

Addeueixen que els bisbes de Torí i de Tolosa també recorden que els Sants Pares van prohibir l'enterrament a l'interior de les esglésies, però en canvi no són conseqüents quan els ha d'afectar personalment. Des d'un punt de vista filosòfic -ens diuen- tots els homes són iguals. Creuen que ni el mateix Constantí hauria acceptat ser enterrat a l'interior de Sant Pere si hagués previst les funestes conseqüències que se'n van derivar del seu exemple. Diuen que també als cementiris s'hi podrien posar epitafis, elevar panteons i erigir estàtues, si el que volen és l'honor pòstum. Fins i tot en aquests cementiris s'hi podria admirar els monuments que cada segle aixecaria, que vindria a enriquir la història de l'art.

Sembla ésser que aquesta dissertació va fer un fort impacte en la societat barcelonina d'aquell moment. Jaume Carrera i Pujal en el seu llibre: "*La Barcelona del segle XVIII*" (Barcelona, Ed. Bosch, 1951, V. I, P. 355-362) ens recorda que el 1775 el bisbe Climent construí un cementiri davant de la mar Bella (cementiri del Poble Nou o de l'Est) que estava a mitja hora de la ciutat. Potser aquesta llunyania o el fet de que els morts fossin transportats en carro va fer que gairebé ningú no volia enterrar els seus familiars en el cementiri del Poble Nou. Cap el 1800 el prestigiós metge i acadèmic Francesc Salvà i Campillo caigué malalt. La gent el considerava com el principal defensor dels cementiris de fora ciutat i ell declarà el seu desig d'ésser-hi enterrat. Aquesta confessió va impulsar novament l'opinió pública a favor d'aquests cementiris. Més tard el 1807 es va crear al cementiri del Poble Nou la Confraria del Sant Rosari que celebrava misses i deia rosaris in situ, per a donar un aire més religiós a aquell clos, i així poder vèncer la repugnància de la gent. Molt lentament els barcelonins van fer-se a la idea de que calia bandejar els morts de les esglésies.

Pel que fa a la higiene pública també es van propugnar uns canvis. Així es volgué regular el servei del ruc de la gatera que tirava al mar els animals trobats morts pels carrers de la ciutat. Es considerava un mal destí pels gossos, gats i rates.

Es recordava que abans els animals grossos (cavalls, mules i algun altre) eren recollits pel gremi d'Assaonadors amb la facultat d'espellar-los i després eren enterrats.

Es van començar a recollir les fulles de verdura dels carrers així com les defecacions de mules i cavalls per a fer-ne un aprofitament col·lectiu, al mateix temps que s'endrecaven les vies públiques.

Amb l'edecte del 12 de desembre de 1768 ja es contemplava la prohibició de sagnar al carrer els animals tractats pels manescals. Es va procurar de fer acomplir aquesta llei i fer la sagnia fora de ciutat i a més a més rentar el terra amb aigua abundant.

Respecte a la higiene de les fàbriques cal dir que l'administració municipal va fer equilibris entre les queixes dels veïns i la necessitat de procurar ingressos a la Reial Hisenda. Per això tampoc l'Audiència es va destacar en les seves sentències restrictives de l'activitat industrial. Es comprenien les queixes de la gent però també es creia en la necessitat de recolzar les indústries que s'instal·laven a Barcelona. Només amb els anys i l'experiència dels uns i dels altres s'aprofundiria en l'esforç d'arribar a una entesa.

Encara podríem recordar la denúncia feta el 29 de març de 1804 per Segimon Miró i altres veïns del carrer de l'Om tot dient que no estava empedrat ni tenia claveguera. Deien en la seva denúncia que l'aigua s'hi entollava i que feia una pudor insuportable. L'ajuntament va atendre la denúncia fent empedrar el carrer.